

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ІЗ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА)

У статті описано підходи до лінгвістичного аналізу термінів (на матеріалі наукових текстів із цукрового виробництва), схарактеризовано дефініцію поняття «термін», окреслено його основні ознаки, визначено типи термінів за структурними ознаками, диференційовано лексичні пласти термінологійної лексики, розмежовано термінологію і номенклатуру у складі термінологійної лексики, визначено ядрну та периферійну частини терміносистеми цукрового виробництва.

Ключові слова: *термінологія цукрового виробництва, лінгвістичний аналіз термінів, термін, термінологійна лексика, номенклатура, ядрна, периферійна частина, цукрове виробництво, науковий текст із цукрового виробництва.*

Термінологійна лексика будь-якої розвиненої мови становить численну групу словникового складу, тому дослідження її є актуальним.

Термінологію досліджували Я.А. Климовицький, А.В. Крижанівська, Т.І. Панько, О.О. Реформатський, Л.О. Симоненко, Г. А. Уфімцева та ін.

Лексичні одиниці (терміни, номени, професіоналізми) необхідні для професійної діяльності спеціалістів, містять відособлені одна від одної терміносистеми. На думку одних вчених, терміносистеми формуються за законами природної мови: «Виникнення нових термінів відбувається за тими самими законами, що й виникнення нових слів загальної мови» [11, 29]. Інші дослідники обстоюють позицію, згідно з якою «терміни не виникають, не з'являються, а створюються ... термінологічна діяльність у наш час цілком свідомо мовна діяльність» [12, 57].

У цьому річизі очевидною стає потреба застосовувати різні підходи до лінгвістичного аналізу термінів. У першому випадку терміни повинні бути оцінені з позицій відповідності системності, логічної й мовної обґрунтованості, залежно від місця серед суміжних понять у системі діяльності. У другому

випадку потрібно з'ясувати співвідношення понять у конкретній мовній сфері, описати ті об'єктивні внутрішні закономірності, які керують становленням терміносистеми [13, 90].

Попри наявність палітри поглядів на термін і термінологію, дослідники солідарні стосовно того, що велика частина термінів формується на основі загальнолітературної мови. Очевидність цього факту не полегшує розв'язання проблеми терміна, натомість ускладнює її. Якщо, характеризуючи терміни, брати до уваги функційний аспект (тобто зважати на те, що термін – це функційний різновид літературної мови, своєрідна одиниця мови науки), то постане протиріччя у зв'язку з тим, що мові науки властиві ще й інші групи слів – нетерміни. Із понятійного боку (з огляду на те, що термін – найменування спеціального об'єкта чи поняття) протиріччя полягає в тому, що розмежування спеціальних та неспеціальних об'єктів та понять – факт не завжди очевидний.

Для адекватного дослідження термінології важливо схарактеризувати дефініцію поняття «термін». Е. Ф. Скороходько так трактує термін та окреслює його основні ознаки: „Слово чи усталене словосполучення, яке виражає спеціальне поняття науки, техніки або іншої галузі людської діяльності та має дефініцію, яка розкриває ті ознаки цього поняття, що є релевантними саме для цієї галузі, йому можна приписати такі необхідні й достатні ознаки: співвіднесеність зі спеціальним поняттям, відтворюваність, наявність дефініції, яка вміщує термін у відповідну термінологічну систему” [10, 7].

У ході аналізу наукових текстів із цукрового виробництва варто, на наш погляд, диференціювати такі лексичні пласти: термінологійна лексика (власне термінологія цукрового виробництва): *цукор-сирець* [РУСДПЦП, 219], *жом* [ТСТОБ, 27]; терміни суміжних наук, зокрема, ботаніки: *цукровий буряк* [Роїк, 319], *коренеплід* [ТСТОБ, 4]; хімії: *сечовина* [Роїк, 97] та ін.; загальнонаукові терміни: *дослід* [ТСТОБ, 45], *експеримент* [ТСТОБ, 10] тощо; загальноповсякденна лексика: *використовувати* [ТСТОБ, 12], *більше* [ТСТОБ, 23] та ін.

Зі структурного погляду термінологійну лексику поділяють на терміни-однослови (*сатурація* [ТСТОБ, 38]), терміни-композиції (*цукровиробництво*

[Роїк, 46]), а також терміни-словосполучення (*вологість насіння* [ТСТОБ, 10]), усі ці типи термінів виконують функцію номінації наукових понять.

У складі термінологійної лексики розмежують термінологію та номенклатуру. О. С. Ахманова зазначає, що термін – це “слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної та ін.) мови, що створюється для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів” [1, 474], а “номенклатура – це сукупність спеціальних термінів-назв, що вживаються в певній науковій галузі, назви типових об’єктів якоїсь галузі” [1, 270].

У складі номенклатури Т. Михайлова розмежує низку різновидів: власне номени (назви машин, приладів, деталей, знарядь, речовин та матеріалів, посад, професій і спеціальностей: *трактор, верстат, електромеханік* та ін); термінологійно-номенклатурні сполуки (назви серій, моделей, типів і видів машин, причепів (*КГП-250 – культиватор-поскоріз-глибокоспушувач*); мов програмування (*Алгол, Паскаль*) та ін. [5, 84].

На наш погляд, не варто розмежовувати власне номени і термінологійно-номенклатурні, оскільки немає чітких критеріїв для такого розподілу. Питання диференціації термінології і номенклатури на сьогодні нерозв’язане, принципове значення має тільки те, чи це поняття конкретне, чи абстрактне. Отже, значення лінгвістичних термінів *термінологія* та *номенклатура* мають бути спеціалізованими залежно від галузі науки чи техніки.

У складі терміносистеми цукрового виробництва є номенклатурні назви, як-от назви машин та пристроїв, назви сортів буряків, назви хімічних речовин, що використовують у виробничих процесах.

У термінологійних дослідженнях оперують поняттям термінологійного поля. Л. А. Морозова вважає термінополем уніфіковану на підставі системності багаторівневу класифікаційну структуру, що об’єднує терміни однорідної професійної діяльності [6, 92].

Поняття термінологійного поля у термінознавчих дослідженнях ототожнюють із поняттям семантичного поля. Варто наголосити, що

терміносистема (термінологічне поле) як багаторівнева класифікаційна структура складається із семантичних полів, тобто знак рівності між термінологічним полем і семантичним полем ставити не можна насамперед за структурно-семантичним критерієм. І. М. Кобозєва пропонує витлумачувати семантичне поле як сукупність мовних одиниць, що об'єднані спільністю змісту й відображають понятійну, предметну та функційну подібність позначуваних явищ [3, 99]. У трактуваннях термінологічного поля (Л. А. Морозова) і семантичного поля (І. М. Кобозєва) є спільне, проте ці поняття не тотожні.

Терміносистема цукрового виробництва має ядерну та периферійну частини. До ядра термінологічної системи варто зараховувати терміни, що перебувають на найвищих рівнях гіперо-гіпонімічної чи холо-партитивної ієрархії (*цукор* [ДСТУ, 11], *сік* [Пряд, 37] та ін.). Нові номінативні одиниці творяться ближче до периферії.

Критерії виокремлення ядра та периферії залежать ще й від того, що аналізують: термінологічний словник чи текст. Якщо це термінологічний словник, то, безперечно, родові терміни цукрового виробництва є ядерними, але якщо вивчати текст із цукрового виробництва, то в цій ситуації провідну роль відіграє значущість терміна для певного комунікативного акту (наукового дискурсу). Численна група термінів цукрового виробництва – це складні слова або термінологічні словосполучення (часто сформовані із залученням термінів інших терміносистем чи загальноновживаних лексем); як правило, вони перебувають на нижчих рівнях класифікаційних парадигм, проте саме такі одиниці часто постають об'єктом і предметом у конкретних наукових дослідженнях, вербалізованих у формі тексту. Саме тому, зараховуючи терміни цукрового виробництва до ядерної чи периферійної частини, треба зважати на їхній ієрархічний рівень, на сферу функціонування термінів та їхню комунікативну значущість [9, 152].

Термінологія будь-якої галузі знань, що відображає у вербальній формі наукові поняття, має бути системною (як у семантичному, так і словотвірному

аспектах). На думку Е. Ф. Скороходька, “системність лексики передбачає: системність плану змісту, тобто системність семантичного рівня лексики; системність плану вираження, тобто системність словесного наповнення, а також системність відповідності між планом змісту і планом вираження” [8, 74]. Системність відповідності між планом змісту і планом вираження є не що інше як мотивованість [8, 77].

Мотивованість пов’язує семантичний та словотвірний (номінативний) аспекти терміна як типу мовного знака, по суті, окреслюючи специфіку способів і засобів термінотворення для кожної наукової галузі. Загалом термінологійна номінація підлягає типологізації й характеристиці так само, як і номінація загальноживаних лексем (В. Г. Гак): ієрархія номінації, функція номінації, об’єкт номінації (номінат), структура (зовнішня форма) номінації, спосіб найменування, суб’єкт номінації (соціальний аспект, інформативний аспект і суб’єктивне відношення суб’єкта та об’єкта [2, 321].

Отже, особливу увагу в процесі термінотворення варто звернути на спосіб найменування (*внутрішня форма й мотивація*), оскільки від цих відношень залежить ономазіологічна структура термінолексем. Внутрішня форма – протOVERBальне утворення [7, 157], вербалізоване в конкретній мотиваційній ознаці.

Д. С. Лотте поділяв терміни на *нейтральні, правильно й неправильно орієнтовані* [4, 30]. Правильно орієнтованими термінами вчений називав ті, у плані вираження яких презентований один із компонентів семантики терміна. Нейтральні терміни – це назви за якоюсь зовнішньою ознакою, а саме: прізвище винахідника, місце видобування та ін. Ознака, покладена в основу номінації таких термінів, не пов’язана з планом змісту. Неправильно орієнтованими є лексеми, план вираження яких не збігається з семантикою, точніше засвідчує неактуальні з певної причини ознаки [4, 30-31]. Саме мотиваційна ознака слугує показником правильної чи неправильної орієнтованості терміна.

Отже, комплексне дослідження терміносистем передбачає опрацювання термінологійного фактичного матеріалу з огляду на типологічні

характеристики термінів, їхню системність та особливості термінотворення, причому термінологійна лексика постає об'єктом лінгвістичного аналізу насамперед у взаємопов'язаних семантичному та номінативному аспектах.

Список використаних джерел:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
2. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 763 с.
3. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учебник / И. М. Кобозева. – 3-е изд., стереот. – М. : КомКнига, 2007. – 322 с.
4. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте ; ответственный редактор академик И. И. Артоболевский. – М. : Изд. АН СССР, 1961. – 157 с. – (Академия наук СССР. Комитет технической терминологии).
5. Михайлова Т. Номени в науково-технічній сфері / Т. Михайлова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 82–86.
6. Морозова Л. А. Терминознание: Основы и методы / Л. А. Морозова. – М. : ГПО «Прометей», МГПУ, 2004. – 144 с.
7. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
8. Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста / Э. Ф. Скороходько. – К. : Наукова думка, 1983. – 218 с.
9. Скороходько Э. Ф. Сетевое моделирование лексики / Э. Ф. Скороходько // Использование ЭВМ в лингвистических исследованиях. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 129–167.

10. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) : монографія / Е. Ф. Скороходько. – К. : Логос: Укр. ін-т лінгвістики і менеджменту, 2006. – 100 с.
11. Сороколетов Ф. П. История военной лексики в русском языке XI – XII веков / Ф. П. Сороколетов. – Л. : [б. и.], 1970. – С. 29.
12. Толикина Е. Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения терминов / Е. Н. Толикина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 53–67.
13. Туровська Л. Деякі аспекти розвитку термінологічної лексики сучасної української мови / Л. Туровська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К., 2007. – Вип. 7. – С. 89–93.

Список умовних скорочень джерел фактичного матеріалу:

1. ДСТУ – Цукрове виробництво. Терміни та визначення понять: ДСТУ 2567:2007. – [Чинний від 2009-01-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2009. – 23 с. – (Національний стандарт України).
2. Пряд – Прядко М. О. Основи теплотехнології цукрового виробництва : навч. посібник / М. О. Прядко, М. О. Масліков. – Вінниця : Нова Книга, 2007. – 296 с.
3. Роїк – Роїк М. В. Буряки / М. В. Роїк. – Київ : Видавництво «XXI вік» – РІА «ТРУД-КИЇВ», 2001. – 320 с.
4. РУСДПЦП – Російсько-український словник для працівників цукрової промисловості / А. Я. Гербут, Ю. Д. Головняк та ін. – К. : Кобза, 1996. – 298 с.
5. ТСТОБ – Тлумачний словник з технології та обладнання бурякоцукрового виробництва. Основні терміни / В. А. Лагода, Л. П. Рева, Л. М. Хомічак та ін. – К. : НУХТ, 2004. – 84 с.